

પરિષદવૃત્ત

સંકલન : અનિલા દલાલ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા પ્રાયોજિત ‘ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ’ ગ્રંથશ્રેણીના સાતમા અને આઠમા ગ્રંથ માટે ઇતિહાસ-લેખનમાં રસ ધરાવનારા સૌ વિદ્વાનોને હાર્દિક વિનંતી છે કે તેઓ કયા સાહિત્યસ્વરૂપના લેખકોના આલેખ લખવામાં રસ ધરાવે છે તે વિગત નામ-સરનામાં સાથે લખી જણાવે.

ધરમપુરમાં યોજાયેલું સાહિત્યપર્વ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ – ધરમપુરના સંયુક્ત ઉપક્રમે ડિસેમ્બરની પહેલી-બીજી તારીખે ‘ભારતીય કવિતામાં તત્ત્વદર્શન’ વિશે સાહિત્યપર્વ ઊજવાઈ ગયું. નિર્ગુણ કાવ્યધારા, વૈષ્ણવ પરંપરા, જૈનદર્શન અને ભારતીય કવયિત્રીઓની કવિતા – આમ કવિતામાં જુદા જુદા વિષયો પર વિદ્વાન વક્તાઓએ વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં.

સત્રની ઉદ્ઘાટનબેઠકનો પ્રારંભ પ્રાર્થનાથી થયો. એ પછી દીપપ્રાગટ્ય કરીને આ સાહિત્યપર્વને વિધિવત્ ખુલ્લું મૂક્યું. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં મંત્રી શ્રી અનિલાબહેન દલાલે સાહિત્યપર્વની ભૂમિકા બાંધી આપી. તેમણે કહ્યું કે દેશના જુદા જુદા પ્રદેશોમાં પોતાના ઇષ્ટદેવની ઉપાસનાને સંતો-ભક્તો કેવી રીતે વ્યક્ત કરે છે તેનો પરિચય આ બધી બેઠકોમાંથી મળશે. પૂજ્ય શ્રી રાકેશભાઈ ઝવેરીએ મંગલ પ્રવચન આપતાં કહ્યું, સામાન્યપણે પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે ભક્ત ભગવાનની શોધમાં નીકળે છે. સંતો કહે છે આમાં ભૂલ થાય છે. પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે પરમાત્માને શોધવા નીકળવું તે ભૂલ છે. એ તો એવું કહેવાય કે જેમ પ્રકાશની પ્રાપ્તિ માટે એક અંધ વ્યક્તિ પ્રકાશની શોધમાં નીકળે. પરમાત્માપ્રાપ્તિની અને ભક્તિકવિતાની વાત કરીને લલિતકલાઓ અને તેમાં પણ સાહિત્યકલાની તેમણે વાત કરી. સાહિત્ય અભિવ્યક્તિનું માધ્યમ છે. તેની અસર વાણી-વર્તનમાં પણ પડે છે. એમણે કહ્યું કે સાહિત્યનું નિમંત્રણ એટલે વિરાટનું નિમંત્રણ.

સાહિત્યપર્વમાં મુખ્ય વક્તવ્ય આપતાં શ્રી ભોળાભાઈ પટેલે જણાવ્યું કે સાહિત્ય એ સૌથી ઉત્તમ કલા છે. તત્ત્વદર્શન સાહિત્યમાં ઓગળી ગયું હોય ત્યારે તે સાહિત્ય રહે છે. તત્ત્વદર્શન શુદ્ધ રહ્યું હોય ત્યારે તે બૌદ્ધિક મનોવિશ્લેષણનો એક વેપાર બને છે. તત્ત્વદર્શનને શોધવું એ મનુષ્યનો વિષય રહેલો છે. એમ કહીને પ્રેમથી માંડીને અધ્યાત્મની ઊંચાઈ સુધીના તત્ત્વને શોધવાની અને પામવાની મથામણ સતત ચાલુ હોય છે તેમ કહ્યું. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પૂર્વ પ્રમુખશ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ પ્રાસંગિક વક્તવ્ય આપ્યું. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખશ્રી કુમારપાળ દેસાઈએ અધ્યક્ષીય પ્રવચન આપતાં કહ્યું કે ધર્મમાં અધર્મ પ્રવેશે ત્યારે એ ધર્મયાત્રા સ્મશાનયાત્રામાં ફેરવાઈ જાય છે અને આથી જ સંતો ધર્મતત્ત્વ વિશે સતત શોધન કરતા રહ્યા છે. વિશ્વભરમાં ભક્તિકવિતામાં સ્વધર્મનું ગાન સંભળાય છે જ્યારે વિશ્વકવિતામાં સર્વધર્મ

સમભાવની વાત માત્ર ભારતીય સંતકવિતામાં જ મળે છે. રામ અને રહીમને એક કહેનારા આનંદઘન કે ગોવિંદ અને કેશવને પોકાર પાડતા કબીર ભારતીય પરંપરામાં જ મળે છે.

સત્રની પ્રથમ બેઠક નિર્ગુણ કાવ્યધારાની હતી. તેમાં અખો, કબીર અને સૂફી કવિતા વિશેનાં વક્તવ્યો રજૂ થયાં. અખો અને જ્ઞાનમાર્ગી કવિતા વિશે શ્રી નીતિન મહેતાએ પોતાના વિચારો રજૂ કર્યાં. અખોને તત્ત્વજ્ઞાની તરીકે જોનાર એક વર્ગ છે. અને બીજો વર્ગ કવિ તરીકે જોનાર છે. કવિતા ફિલસૂફીની જનેતા છે. અખોના ગુરુવિચાર, ભક્તિવિચારમાં કટાક્ષ અને વક્રોક્તિ છે અને તેથી અખો કાન્તિકારી અને કાન્તદષ્ટા બંને છે. શ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ નિર્ગુણ કાવ્યધારાના સંદર્ભમાં કબીરની કાવ્યધારાની વાત કરી. કબીરસાહેબે સદ્ગુરુ કેવા હોઈ શકે તે ગાયું અને તેને ચરિતાર્થ કરતાં પોતે એવું જીવન જીવ્યા છે. વર્ણપ્રથા, વહેમ, અંધશ્રદ્ધા બધાં સામે કબીરને લડવાનું હતું. કબીર જીવનવ્યવહારની વાત કરી મનને નિર્મળ કરવાનું કહે છે. નિર્ગુણની વાત કરવા માટેનાં સૂક્ષ્મ કલ્પનો આપે છે. સૂફી કવિતા વિશે સુભાષ ભટ્ટે કહ્યું કે સૂફી કોઈ ધર્મ, શાસ્ત્ર, સિદ્ધાંત નથી; મન-બુદ્ધિની પાર ઊતરતી કોઈ ક્ષણ છે. સૂફીઓ મર્મી અને પ્રેમી બંને છે. સૂફી કવિતામાં વિષાદ અને વિરહ છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પૂર્વ પ્રમુખશ્રી ઉશનસે યોગ્ય સમયે આ સત્ર યોજાયું છે તેનો આનંદ વ્યક્ત કર્યો હતો. આ સમગ્ર બેઠકનું સંચાલન ડૉ. સતીશ વ્યાસે કર્યું હતું.

બીજી બેઠકનો વિષય હતો કવિતા અને વૈષ્ણવ પરંપરા. બેઠકનો પ્રારંભ ધૂનથી થયો હતો. સૂરદાસની પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિકવિતા વિશે શ્રી આલોક ગુપ્તે સૂરદાસના જન્મસમયની વાત કરી. અને હિન્દીમાં કૃષ્ણકાવ્ય-પરંપરા સૂરદાસથી શરૂ થઈ તેમ જણાવ્યું. સૂરદાસની કવિતા લૌકિકતામાંથી અલૌકિકતા તરફની છે. પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિકવિતા કેવી હતી તેનું ચિત્ર સ્પષ્ટ કરી આપ્યું. ગૌડીય વૈષ્ણવધારા અને ચંડીદાસ વિશે શ્રી અનિલા દલાલે કહ્યું કે રાધાકૃષ્ણ ભગવદ્ ભક્તોનું યુગલ છે. એને અનુરૂપ ભક્તિસાહિત્ય રચાયું છે. ભાગવતમાં રાધાનું નામ નથી, ગોપીનું જ નામ છે. ચંડીદાસની કવિતામાં પરકીયા રૂપ સ્પષ્ટપણે જોવા મળે છે. ચંડીદાસની રાધા વિરહવેદનાની કરુણ મૂર્તિ છે. તેમણે તેમના વક્તવ્યમાં પુષ્ટિમાર્ગ અને ગૌડીય વૈષ્ણવધારાની ભૂમિકા સરસ રીતે રજૂ કરી. તુકારામની વિહ્વલભક્તિ ઉપર શ્રી ભાલચંદ્ર નીમાડેએ ઉચિત રીતે રજૂઆત કરી. તેમણે એમ કહ્યું કે સાહિત્યમાં કાંતિ લાવવા માટે આપણે પશ્ચિમના સાહિત્ય પાસે જવાની જરૂર નથી. આપણું મધ્યકાલીન સાહિત્ય અને તેના સર્જકો કાંતિકારી વિચારના જ છે. તુકારામનાં કાવ્યો સાદી લોકભાષામાં રચાયાં છે. આ બેઠકનું સંચાલન શ્રી પારુલ કંદર્પ દેસાઈએ કર્યું હતું.

રાત્રિબેઠકમાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના આશ્રમ તરફથી ચાલતી પ્રવૃત્તિઓનો પરિચય કરાવતો એક દર્શ્યશ્રાવ્ય કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. શ્રી લાભશંકર પુરોહિત અને શ્રી રાજેન્દ્ર શુક્લે અનુક્રમે કવિતા અને ગઝલપઠન કર્યું. વક્તાઓનો પરિચય શ્રી પ્રીતિ શાહે આપ્યો.

ત્રીજી બેઠક કવિતા અને જૈનદર્શન ઉપર હતી, સમયસુંદરની રચનાઓમાં ભક્તિ એ વિષય ઉપર શ્રી ગુલાબ દેઢિયાએ કહ્યું કે સમયસુંદર ધર્મકવિ હતા, પરિણામે ધર્મોપદેશ તેમની કવિતામાં છે. ગુરુનું કામ અંધારું દૂર કરવાનું છે એ વાત સમયસુંદરના સ્તવનમાં જોવા મળે છે. એમનાં પદોમાં સાધુજીવનની ધન્યતા પણ જોવા મળે છે. ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીની રચનાઓમાં નિરૂપિત જૈનદર્શન વિશે શ્રી કે. બી. શાહે યશોવિજયજી કેવા પરમ ન્યાયવિશારદ,

તર્કશિરોમણિ અને સર્જકકવિ હતા તેની સદૃષ્ટાંત રજૂઆત કરી. જૈનો નિરીશ્વરવાદી છે એમ કહેવાય છે. પણ તેને ઈશ્વર છે, પણ તેનું સ્વરૂપ અલગ છે. ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીએ ત્રણ સ્તવન – ચોવીસી અને અન્ય ગ્રંથો લખ્યાં છે. આનંદઘનજી અને યોગમાર્ગીય રહસ્યવાદી કવિતા વિશે કે કુમારપાળ દેસાઈએ આનંદઘનજીમાં વિશિષ્ટ પ્રકારની ધ્યાનપ્રક્રિયા છે તેની વાત કરી. આનંદઘન જીવનભર પરિભ્રમણ કરતા રહ્યા છે. આનંદઘન વારંવાર અલખની વાત કરે છે. આત્મામાંથી પરમાત્મામાં તન્મય થવાનો અનુભવ કેવો હોય તે આનંદઘનની કવિતામાં જોવા મળે છે. અંબાદાન રોહડિયાએ ઈસરદાન અને ચારણી સાહિત્ય ઉપર ટૂંકમાં માહિતીપૂર્ણ વક્તવ્ય આપ્યું. ચારણ પરંપરામાં અને તેના પરિપ્રેક્ષ્યમાં ચારણી સાહિત્યને જોવું જોઈએ. શક્તિઉપાસનાની પરંપરા આજ સુધી જળવાઈ છે. ઈસરદાન તુલસીદાસની હરોળમાં બેસી શકે તેવા રચયિતા છે. આ બેઠકનું સંચાલન શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે કર્યું હતું.

ચોથી બેઠકનો વિષય ભારતીય કવયિત્રીઓની કવિતા હતો સુધીર દેસાઈએ લલ્લેશ્વરી અને શૈવ પરંપરા વિશે વાત કરતાં પ્રારંભમાં લલ્લેશ્વરીના જીવનનો પરિચય આપીને લલ્લેશ્વરી નિષ્કામ કર્મની વાત કરે તે વિશે કહ્યું. અક્કા મહાદેવી અને વીરશૈવ પરંપરા વિશે શ્રી પ્રદીપ ખાંડવાલાએ મનનીય વક્તવ્ય આપ્યું. વીરશૈવનું પ્રથમ નામ શરણપથ. આ શરણપથ અત્યંત ક્રાંતિકારી હતો. તે અહિંસામાં માનતો હતો, સમય જતાં તે વીરશૈવ પરંપરા તરીકે જાણીતો થયો. સાધનાની ગૂંચ દરમિયાન ગુરુ મળે તો કેવો આનંદ થાય. તેના અનુભવોનું વર્ણન અક્કા મહાદેવીની કવિતામાં મળે છે. ગંગાસતી અને મહાપંથ પરંપરા વિશે શ્રી નિરંજન રાજ્યગુરુએ સંતકવયિત્રીઓની ભૂમિકા બાંધીને ગંગાસતીએ પોતાની શિષ્યા પાનબાઈને બાવન દિવસ સુધી શિક્ષા આપી તે કાવ્યપાઠ દ્વારા દર્શાવ્યું. આ બેઠકનું સંચાલન ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ઉપપ્રમુખશ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠકે કર્યું હતું.

બે દિવસના યોજાયેલા આ સાહિત્યપર્વમાં મધ્યકાલીન ભારતીય કવિતામાંનો કેન્દ્રસ્થ મર્મ ઉદ્ઘાટિત થયો. ધરમપુર આશ્રમનું વાતાવરણ અને આયોજનપૂર્ણ આતિથ્ય સહુને સ્મરણીય બની રહ્યું.

– નલિની દેસાઈ

તા. ૫-૧૨-૨૦૦૭ની સાંજે રવીન્દ્રભવનના ઉપક્રમે શ્રી ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાએ રવીન્દ્રનાથના કાવ્ય ‘સોનાર તરી’નું વિશ્લેષણ કરી પોતાની દૃષ્ટિએ કાવ્યનું અર્થઘટન કરી આપ્યું હતું. શ્રી નિરંજન ભગતે એ કાવ્ય વિશેનો પોતાનો અભિગમ રજૂ કર્યો હતો. શ્રી ભોળાભાઈ પટેલે અંતે પૂર્તિ રૂપે અન્ય બંગાળી સમીક્ષકોના આ કાવ્ય વિશેનાં મંતવ્યો રજૂ કર્યાં હતાં.

શ્રી નારાયણ દેસાઈના અભિવાદનનો કાર્યક્રમ (મુંબઈ)

‘આપણી ભાષાઓ ક્ષીણ થતી જાય છે અને અંગ્રેજીનું પ્રભુત્વ વધતું જાય છે, એ સંજોગોમાં ગિરાગુર્જરીને વિશ્વગુર્જરી બનાવવી છે.’ તા. ૧૫-૧૨-૨૦૦૭ના રોજ પરિષદના વરાયેલા પ્રમુખ અને ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના કુલપતિ શ્રી નારાયણ દેસાઈના અભિવાદન-સમારંભમાં ગાંધીકથાના કથાકારે ઉક્ત મહત્ત્વની વાત કરી માતૃભાષા બચાવવાની હાકલ કરી હતી. તેમણે મહાત્મા ગાંધી, વિનોબા ભાવે અને જયપ્રકાશ નારાયણ સાથેનાં કેટલાંક સંસ્મરણો

પણ વાગોળ્યાં હતાં. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, શ્રી વિલેપાર્લે કેળવણી મંડળ, ફાર્બસ સભા, કલાગુર્જરી, મણિભવન, કીર્તન કેન્દ્ર, પ્રગતિ મિત્રમંડળ તથા મુંબઈ સમાચાર સહિત અન્ય સંસ્થાઓના સહયોગથી વિલેપાર્લે પશ્ચિમ ખાતે યોજવામાં આવેલા કાર્યક્રમમાં મૂર્તિદેવી એવોર્ડથી સન્માનિત શ્રી નારાયણભાઈનો પરિચય લેખિકા વર્ષા અડાલજાએ આપ્યો હતો. અંતમાં, ગુજરાતી, મરાઠી, કન્નડ વગેરે ભાષાઓના ભોગે અંગ્રેજીનું પ્રભુત્વ સ્થાપિત ન થવું જોઈએ એવી તાકીદની સૂચનાથી ભારતીય ભાષાઓ ટકાવવાનાં સૂચનો સ્વીકારવામાં આવ્યાં હતાં. શ્રી ઉદયન ઠક્કરે આભારવિધિ કર્યો હતો.

નંદિની ત્રિવેદી (મુંબઈ)

તા. ૨૦-૧૨- / ૨૧-૧૨- / ૨૨-૧૨-૨૦૦૭ – ત્રણ દિવસો દરમિયાન ગાંધીનગરમાં પરિષદનું ૪૪મું અધિવેશન યોજાઈ ગયું.

